

TEŽNJE I OSTVARENJA ORGANOLOGIJE U HRVATSKOJ DO 1941. GODINE

KREŠIMIR GALIN

Zavod za istraživanje folklor
Soc. revolucije 17, 41000 Zagreb

UDK 39:781.7(786/789)
Pregledni članak

U članku se nastoji prikazati smjernice razvoja organološke djelatnosti na tlu Hrvatske. Autor uočava u objavljenim radovima poslije sintetičkog rada Kuhača usmjerenje ka manjim prilogima etnografskog i etnološkog karaktera uz sve izražajniji muzikološki pristup. Od tih radova, najbolje je ostvario ravnotežu svih pristupa Širola u svojim zrelim radovima. Sintetički rad na višoj znanstvenoj i metodološkoj razini ostaje još uvijek izazov i neostvorena težnja organologije u Hrvatskoj. Njen razvitak pratilo je usavršavanje metoda sakupljanja građe, kao i tehnika registriranja i dokumentiranja određenih fenomena.

Pogled u prošlost hrvatske organologije kao specijaliziranog dijela etnomuzikologije, može nam pružiti nekoliko bitnih informacija o razvoju te znanosti ili još bolje rečeno o razvitku te specijalnosti ka kategoriji etnomuzikološke znanosti (ako se uzme u obzir relativna mladost etnomuzikološke znanosti). U jednom prilično lijepom ukupnom broju od dvadesetak radova koje možemo smjestiti u vremenski dijapazon od 1876. do 1941. godine uočava se nekoliko vrsta radova. Najbrojniji su manji prilozi o pojedinih glazbalima. Već u takvim manjim radovima može se opaziti nekoliko razina obrade predmeta, kao i predominaciju ili supoziciju etnografskog, etnološkog i muzikološkog pristupa kao i metoda rada. U navedenom vremenskom razdoblju kao slučajno pojavljuju se dva velika rada, jedan na početku a drugi pred kraj. Na početku nalazi se sintetički rad Franje Kuhača, objavljen u nekoliko svezaka RAD-ova JAZU, u periodu od 1876. do 1882. godine. Riječ je o »Prilogu za poviest glasbe južnoslovenske« koji nosi podnaslov »Poviest narodnih glasbal Južnih Slavjena«. Još jedan podnaslov koji glasi »Kulturno-historijska studija« trebao bi nas informirati o metodi autorova rada. Taj podnaslov ipak dovodi u zabludu, jer se ne radi o etnološkoj metodi kulturno-historijske škole, već o težnji Kuhača da iznese određene historijske činjenice o kulturnom dobru kao što je folklorno glazbalo. U njegovom djelu nema traga učenja o kulturnim krugovima i metodama kulturno-historijske škole. Kuhač je želio sakupiti što više podataka o glazbalima na području današnje Jugoslavije a komparativno i izvan tog okvira: kod Bugara, Čeha, Poljaka i drugih. Zbog te želje za sveobuhvatnošću u njegovom radu, možemo naći podatke o historijskim izvorima (Valvasor, Fortis i staroslavenski spisi), nazivlju, ergologiji, akustičkim osobitostima glazbala (tj. tonskim nizovima, opsegu i dr.) tehnici svirke, glazbenom repertoaru i društvenom kontekstu svirke. Jedino nema

ikonografskih podataka. Sve te vrste podataka, danas zahtijeva i Priručnik evropskih folklornih glazbala koje izdaje IFMC (International Folk Music Council koji je u novije vrijeme promijenio ime u International Council for Traditional Music, kratica ICTM pri UNESCO-u). Ipak, Kuhač donosi većinu podataka o historijskim izvorima i nazivlju, što je razumljivo kad se zna činjenica da je taj svoj rad podnio historijskom i filološkom razredu JAZU. Vidljivi je nedostatak da Kuhač ne ispunjava dosljedno te zahtjeve. Nazivlje nije uvijek određeno lokalitetom (kao i pojedina glazbala) a često su neki nazivi dijelova glazbala Kuhačev vlastiti izum. Njegovi pokušaji interpretacije određenih činjenica na temelju etimologije ili analogije, nemaju uvijek snagu etnološki argumentirane interpretacije kojoj u najviše slučajeva nedostaje kvalitetna transkripcija kao osnovni muzikološki argument. Kuhačeva sistematizacija glazbala uključuje i idiofona glazbala (kao klepetaljke, čegrtaljke i zvona) što je iznenađujuće i ukazuje na Kuhačevu implicitnu dobru definiciju folklornog glazbala (koja je i danas suvremena) koja ne isključuje tzv. dječje zvučne igračke često sezonskog karaktera, tj. izrađene iz kore drveta. Unatoč te pozitivne kvalitete sistematizacije znala se Kuhaču potkrasti i takva greška kao što je uvrštavanje jedinki tj. labijalnih svirala tipa flaute u vrstu primitivnih klarineta. Osim toga, u podskupinu s piskom (Flöten mit Mundstück) uvrstio je nekoliko glazbala sa krivom definicijom na njemačkom jeziku. Tako na primjer označuje: šaltvu, zaklišenu sviralu kao »die Schalmel«; šaltvicu kao »die kleine Schalmel«; dvojnice kao »die Doppelklarinetten«; trojnice kao »die drei-röhrige Klarinette«, a diple kao »die einröhrige Doppelschalmel«. Takve greške se nemoguće danas objasniti kad se zna da pojedini Kuhačevi članci o tim glazbalima jasno pokazuju kroz opis konstrukcije i drugih osobina da ti isti instrumenti pripadaju drugom tipu. Kvaliteta Kuhačeva rada pokazuje se u velikom sakupljačkom poslu. Kuhač je sakupio veliki broj vrijednih muzejskih primjeraka glazbala (čak iz prve trećine 19. stoljeća) koje je kao zbirku ostavio Muzeju za umjetnost i obrt. Tu zbirku je kasnije preuzeo Etnografski muzej u Zagrebu. Potrebno je naglasiti da su glazbala iz te zbirke bila temelj za napisane članke, što je metodološki vrlo ispravno i još danas vrlo poželjno. Od Kuhača nam potiču i najstarije transkripcije unisone svirke na diplama (raspored 5:5 rupica), dvoglasne svirke na sopilama, dvojnica kao i svirke na lijerici i životinjskim rogovima. One su dragocjene, jer se danas svirka na nekim glazbalima ne može više čuti (signali pastira, noćobdija i dr.) a znatna im je i komparativna vrijednost. Da je njegovo djelo značajan izvor podataka, pokazao je i Curt Sachs, kad je uvrstio Kuhačeve navode u svoj Reallexikon der Musikinstrumente, objavljen u Berlinu 1913. godine.

Podaci koje je Kuhač iznio u tom djelu, mogli su biti slijedećim generacijama, uz određenu dozu kritičnosti, putokaz za istraživanja dubinskog karaktera. Ipak, može se utvrditi da je unatoč toga zanemareno istraživanje idiofonih glazbala nakon Kuhača.

Niz radova koji kronološki slijede etnografskog su karaktera, tek se manji broj bavi etnološkim problemima.

Vrijedne priloge, svaki na svoj način, dali su u toj skupini autori poput Murka, Ocvirka, Marića i Gušića) članci su navedeni u bibliografiji organoloških radova u djelu »Tradicijska narodna glazbala Jugoslavije«, (Zagreb 1975.). Murko se bavi problemom postanka i starine dvostrunih gusala i tamburica sa dvije žice. Ocvirk donosi vrijednu transkripciju bordunskog dvoglasja na dvojnica, kao i opise pojedinih glazbala iz cetinske tj. sinjske krajine u Dalmaciji. Marić donosi transkripciju glazbene motivike dubrovačkog kola u odnosu prema plesnoj motivici tj. plesnim figurama, što u ono doba predstavlja jedinstven primjer spoja muzikološkog i koreološkog pristupa pojavi lijerice i njenoj glazbi. Gušić naglašava paralelizam postojanja gusli i lijerica na otoku Mljetu, premda gusle pripadaju balkanskom kulturnom krugu a lijerica mediteranskom, što objašnjava žilavošću guslarske tradicije i imigracijom dinarskog stanovništva na otok Mljet. Milovan Gavazzi dao je etnološku interpretaciju fenomena lirice na Jadranu. Toj skupini pretežno etnografskih radova a manje etnoloških, pripada određen broj djela Božidara Širole. Relativno bogat Širolin opus organoloških radova bio je moguć zbog njegove institucionalizirane aktivnosti honorarnog kustosa Odsjeka za pučku muziku Etnografskog muzeja u Zagrebu (od mjeseca travnja 1930. godine). U okrilju te ustanove, raspoložujući sa lijepom zbirkom glazbala kao studijskim materijalom, Širola pokazuje određen razvitak. U razdoblju do 1933. godine izmjenjuje se nekoliko vrsti radova. Etnografskog su karaktera »Etnografski zapisi s otoka Raba« kao i članci o ergologiji tj. procesu izrade pojedinih glazbala poput »Kako se grade žveglice« i »Kako se grade dangubice i druge tamburice«. Sve su to članci bez ijedne priložene transkripcije glazbe ali zato bogato opremljeni crtežima glazbala i pojedinih faza izrade. Iz te skupine već se izdvaja članak »Sviraljke od kore svježeg drveta« u kojem je komparativno obradio nazivlje, ergologiju i rasprostiranje tih oblika aerofonih glazbala i dao njihovu tipologiju prema konstrukciji i akustičkim osobinama. Toj vrsti rada u kojem se sjedinjuju etnografske, etnološke komponente sa muzikološkima pripada i studija »Sopile i zurle«. Prigovor se može dati tome dijelu da muzikološkoj komponenti još uvijek nedostaje kompletna i detaljna transkripcija (Širola je priložio jednoglasnu transkripciju svirke na sopilama koje se sviraju uvijek u paru tj. dvoglasno muziciraju). Djelo »Sviraljke sa udarnim jezičkom« (1937.) ima slične kvalitete. Ipak, može se reći da ono predstavlja u to vrijeme vrhunac istraživanja jednog tipa folklornih glazbala, tj. organološke studije monografskog karaktera. U toj knjizi objavljeno je mnoštvo relevantnih podataka iz Zbornika za narodni život i običaje, pregledno sistematizirano, predočeno s kartama rasprostiranja pojedinih podvrsta i pravilno etnološki interpretirano. Tonski nizovi su temelj muzikoloških zaključaka. Primjedba se može postaviti za rekonstruirane tonske nizove u muzeju, pomoću piskova koji ne potiču s terena odakle je glazbalo (diple) pa čak i pomoću piskova sa terena, jer su poznati različiti rezultati prilikom ugađanja klarinetskih sviraljki a na temelju istih načela ugađanja. Takove podatke ne bi smjeli uzeti kao sasvim pouzdane bez potvrda snimljenih tonskih nizova na terenu. Transkripcije instrumentalne glazbe su još nedovoljne kvalitete i brojem. Opravdanje za ovu činjenicu možemo naći u nedostatku magnetofonskog snimanja. Snimke na vo-

štanim valjcima nisu omogućavale usporavanje bez izobličenja tona, što je otežavalo izradu detaljnih transkripcija gotovo u pravilu virtuosnih svirki i brzih tempa instrumentalnih komada.

Razlozi za takav razvojni put od sintetičkog rada prema monografskom, vjerojatno su dvostruki. Prvi razlog bio bi materijalni, jer ne smijemo zaboraviti da je Kuhač dobio nasljedstvo od 12 000 forinti koje je trebao utrošiti prema klauzuli »na korist i duku hrvatskog naroda«. Naravno, vidljivo je da je Kuhačev rad prešao granice te klauzule, jer je proučavao i sakupljao glazbala Srba, Crnogoraca, Roma i drugih naroda.

Drugi razlog bi se mogao pretpostaviti. Vjerojatno je to bila spoznaja mnogih pisaca, da je poslije Kuhača (možda i poučeni i nekim greškama) teško napraviti tako opsežan rad kvalitetno. Određenu ulogu su igrale svakako i stručne kvalifikacije pojedinaca.

Prema tome, može se zaključiti da su materijalne i obrazovne mogućnosti bile značajni činioci koji su sugerirali pisanje manjih ili većih priloga monografskog karaktera, koji su ipak imali veliku vrijednost i značaj u tom razdoblju a i kasnije.

Pored toga razvoja i promjena u vrsti i opsegu radova uočljivo je još nekoliko smjernica.

Na početna nastojanja Kuhača da zabilježi što veći broj tradicionalnih dijalektalnih naziva glazbala i općenito glazbene prakse, nadovezuje se rad Luke Lukića koji je objavio Građu za hrvatski glazbeni rječnik (Lukić 1921/22). To djelo predstavlja vrlo vrijedan izvor za proučavanje glazbenog nazivlja i instrumentarija posebno slavonskog područja.

Na području metodologije sakupljanja relevantnih podataka o glazbalima bilježimo dva krupna međaša na putu prema upitnici Etnološkog atlasa koja će se ostvariti tek poslije drugog svjetskog rata.

Temeljne upute za sakupljački rad dao je Antun Radić u svome poznatom djelu »Osnova za sabiranje proučavanje građe narodnog života (Radić, 1897). Pitanja o instrumentima su grupirana oko četiri teme: a) svirale; b) svirci; c) sviranje; d) arije (note). Broj tih pitanja i potpitanja je relativno malen u pojedinim skupinama i nedovoljan za potpunu rekonstrukciju folklorne prakse. Moguće je uočiti da je Radić imao na umu u prvoj skupini pitanja (a) svirale) samo dvije vrste glazbala: aerofone i kordofone. Radić je propustio postaviti pitanja o membranofonim i idiofonim glazbalima.

Puno kompleksniji i veći sustav pitanja o folklornim glazbalima razradio je Božidar Širola u Osnovi za sabiranje građe hrvatske narodne glazbe koja je objavljena u sklopu članka o smotrama hrvatske seljačke kulture (Širola, 1940). Osnovu je prema vlastitim riječima Širola napravio na temelju iskustva, ali se »u raspoređaju građe poslužio i kvestionarom koji je još prije rata, godine 1906. izdao posebni Radni odbor za sabiranje slovenske muzičko-folklorne građe u Ljubljani uz suradnju uglednih slavista dra K. Štrekelja i dra M. Murka« (»Navodila in vprašanja za zbiranje in zapisivanje narodnih pesmi, narodne godbe, narodnih plesov in šeg, ki se

nanašajo na to, Ljubljana 1906.«). Unatoč guste mreže pitanja koja dobavlja vrlo potpune podatke o guslama, lirici, tamburama, sviraljkama (misli se na tip flaute), diplama, gajdama, dudama kao i sopilama, Širola je također napravio propust sa idiofonim i membranofonim glazbalima. Postavio je pitanje o glazbenim instrumentima koja služe djeci kao igračke, ali je ono ipak bilo usmjereno na aerofona glazbala. Pored tih zamjerki potrebno je istaknuti veliku vrijednost skupine pitanja o sviranju, o postanku i prenošenju svirke i plesova i niz drugih pitanja koja se zanimaju za nove pojave kao i procese kulturne promjene.

Navedeni metodološki napredak u sakupljanju građe prati i tehnički napredak. Milovan Gavazzi, Božidar Širola i Matija Murko napravili su znatan broj fonografskih snimaka instrumentalne glazbe (također i vokalne) sa područja današnje republike Hrvatske ali i drugih. Gavazzi i Širola su vršili snimanja fonografom u sklopu radnog programa Odsjeka za pučku muziku Etnografskog muzeja u Zagrebu i u suradnji sa Phonogramm Archivom bečke Akademije znanosti. Prvu fonografsku snimku instrumentalne glazbe napravio je dr Milovan Gavazzi, (30. IX 1924. godine) u Vratišincima u Međimurju, gdje snimio svirača duda. U periodu od 1924. godine do 1929. godine, Gavazzi je još snimio svirku na mišnjicama i guslama sa otoka Korčule i dipli iz Kistanja. Širola je počeo nešto kasnije snimati instrumentalnu glazbu (tek 1926. godine) ali je uspio snimiti do 1931. godine 9 fonografskih ploča sa svirkom sopila iz Omišlja, Novog Vinodolskog i Podbrega u Kastavštini.

Novu fazu u dokumentiranju organološkog materijala predstavlja prvi snimljeni film (nijemi doduše) o ergologiji dvojnica. Na Etnološkom odsjeku Filozofskog fakulteta u Zagrebu čuva se taj film pod nazivom »Iz rada dvojnica u selu Laz u Medvednici«. Njega je također snimio dr Milovan Gavazzi.

Zaključno, može se reći da je organološka djelatnost u Hrvatskoj postupno dosegla znanstvenu razinu kroz djela Gavazzija i Širole i njihovu organiziranu djelatnost unutar programa Odsjeka za pučku glazbu u sklopu Etnografskog muzeja u Zagrebu, premda je imala već u elementima Kuhačeva djela i drugih autora već vrlo rano dobre temelje na kojima se taj razvitak mogao ostvariti. Paralelno uz tu stručnu, objavljivačku djelatnost (publiciranje organoloških studija i manjih priloga) usavršavale su se metode sakupljanja i bilježenja građe. Sintetički rad o folklornim glazbalima na višoj znanstvenoj razini ostaje još uvijek neostvarena težnja organologije u Hrvatskoj.

TENDENCIES AND REALIZATIONS OF ORGANOLOGY IN CROATIA BEFORE THE YEAR 1941

Summary

This article is an attempt at presenting the tendencies in the development of organology as a special branch of ethnomusicology dealing with music instruments. The author remarks that in Croatia, after the synthetic work of F. Kuhač, most works were of narrower scope and ethnographic or ethnological orientation, although the musicological approach became ever more expressed. The balance of these approaches and a high scientific standard was best achieved by B. Širola in his mature works. Synthetic analysis at a higher scientific and methodological level still remains a challenge and unrealized aspiration of Croatian organology. Its development is facilitated by the perfection of collection methods and data recording techniques.